

Lietuvių ir latvių bendradarbiavimas priešinantis tautinei spaudai XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje

Saulius Pivoras

istorijos daktaras Vilniaus universiteto Naujosios istorijos katedros

ir Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros

vyresnysis asistentas

Tel. 62 05 70

Apie lietuvių spaudos draudimą rašyta tikrai daug ir išsamiai. Bet lietuvių bendradarbiavimas su latviais kovoje prieš carizmo tautų spaudos politiką specialiai nagrinėtas nebuvo, nors kai kuriuos su šia tema susijusius klausimus aptarė K. Nastopka ir V. Merkys. Papildydamas jų duomenis, pamėginsiu čia nustatyti tik pagrindines to bendradarbiavimo gaires ir politinį jo turinį.

Šeštajame „Aušros“ numeryje 1883 metais pasirodė A. Latvio slapyvardžiu pasirašytas straipsnis „Latviški laikraščiai“. Straipsnio autorius A. Dirikis, latvis, nuo 1877 m. tarnavęs Sofijos gubernatūroje ir, atrodo, Bulgarijoje susipažinęs su Jonu Basanavičiumi. Jis rašė: „*Laikraštis yra naudingas dalykas. Laikraštis apreiškia tautos būdą ir veikalus, jis parodo, kiek toli tauta tapusi ir ko ji gali laukti. Labai naudingai lietuviui yra gauti pažinti latviškus laikraščius, kokių lietuviai dar neturi, nes latviai yra lietuvių broliai ir kaimynai. Gavę pažinti latviškus laikraščius, mes pažinsime ir latviškąją tautą ir žinosime, koku keliu lietuviai turi eiti, norėdami apturėti tą apšvieti-*

mą, kurį apturėjo latviai.“¹ Lengvai galima pastebėti A. Dirikio straipsnį esant šiek tiek pamokslaujamo tono. Bet tuo metu lietuvių veikėjai iš tikrųjų slapčiomis rijo seilę, žiūrėdami į latvių kultūrinį gyvenimą. Apie 1873 m. susipažinęs su Maskvos latviais, J. Basanavičius vėliau prisiminė: „*Latvių susirinkimuose apsilankant man teko susipažinti su jų literatūra, laikraščiais, su jų tautiškumo idealais, literatišku triūsu. Ant vieno tokio pas Kriugerį susirinkimo, ant kurio dalyvavo ir Valdemaras, kiek atsimenu, buvo užgautas klausimas ir apie mūsų literatūrą, velyta ir mums įsteigt laikraštį ant paveiklo jų anuometinio „Baltijas Westnesio“.*“² Deja, tas pasiūlymas negalėjo būti įgyvendintas Rusijos imperijoje. Beje, pirmasis prašymas suteikti teisę leisti laikraštį lietuvių kalba buvo įteiktas Latvijos. Mintaujos (Jelgavos) spaustuvininkas E. Zislakas 1881 m. pateikė Vyriausiajai spaudos reikalų valdybai prašymą dėl teisės leisti savaitraštį „Lietuvos žinios“. E. Zislakas argumentavo prašymą tuo, jog latviška spauda nedraudžiama.³ Šį argumentą pateikdavo daugelio lietuvių peti-

cijų carui autoriai. Pavyzdžiui, Petras Vileišis 1880 m. rašė: „*Leidimas latviams spausdinti savo kūrinius tuo raidynu, kurį jie vartojo anksčiau, nepaisant to, kad „lotyniškojo“ raidyno uždraudimas ir rusiškojo raidyno rekomendavimas taikomas ir jiems, ne tik nesumažino latvių ištikimybės vyriausybei, o priešingai, ją padidino ir netgi pakėlė tautos gerovę.*“⁴ Vieni atsargiau, kiti drąsiau latvių tautinio sąjūdžio veikėjai pasisakė prieš lietuviškos spaudos draudimą. Jaunalatvis Julijus Kuznecovas 1887 m. pasisakė už spaudos draudimo panaikinimą Rusijos geografų draugijoje.⁵ Žymiausias latvių veikėjas XIX a. viduryje K. Valdemaras tais pačiais metais prašė Vilniuje dirbančio tautiečio J. Sprogio paaiškinti lietuvių ir latgalių spaudos draudimo motyvus. J. Sprogis savo ruožtu prašė K. Valdemaro pasisakyti už lietuvių spaudos draudimo panaikinimą. Žinoma, kad K. Valdemaras įteikė carinei vyriausybei memorandumą rusiškojo raidyno klausimu, kuriame, matyt, pasisakė ir už spaudos draudimo panaikinimą.⁶ Griežčiausiai prieš carinės valdžios vykdomą spaudos draudimo politiką Rygoje savo leidžiamame laikraštyje „Dienas Lapa“ 1887 m. pasisakė J. Rainis.⁷ Bet glaudesniems lietuvių ir latvių inteligentijos ryšiams užsimegztį, be kita ko, trukdė tai, ką galima būtų pavadinti vyresniojo brolio kompleksu. 1872 m. laiške F. Brivzerniekui žymus jaunalatvių veikėjas A. Kronvaldas džiaugėsi, gavęs žinių, jog Maskvoje susikūrė lietuvių būrelis ir latviai su juo palaiko ryšius: „*Lokalinį, arba vietinį, patriotizmą turi pakeisti natūralus patriotizmas. Gentinės sąmonės vietą turi užimti tautinė sąmonė. Tegu žino kuržemietis, vidžemietis, latgalietis, lietuvis etc., kad visi kartu esam latviai. Ir tik*

tada, kai šis supratimas pripildys vienas nuo kito atskirtų brolių krūtines, pradės pildytis latvių tautos likimas, ši tauta darbais įrodys, kokia ji artima senajai graikų tautai.“⁸ 1872 m. laiške B. Dirikiui A. Kronvaldas rašo: „*Mūsų vietinį patriotizmą tepakeičia visuotinis patriotizmas, kuris apimtų visas latvių tautos kiltis, t. y. kuržemiečius, vidžemiečius ir lietuvius, nes šių kilčių žemė yra mūsų tėvų žemė, yra Latvija.*“⁹

Iš aukšto į lietuvius nežiūrėjo Latgalos latviai, arba latgaliečiai. Latgala iki 1772 m. priklausė Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei, socialinį elitą čia sudarė lenkiškai kalbantys dvarininkai, o patys latgaliečiai priklausė katalikų bažnyčiai. Jie gana aktyviai dalyvavo sukilimuose, tad spaudos draudimą imta taikyti ir jiems. Spaudos draudimo cirkuliaras Latgaloje dėl neaiškių priežasčių buvo paskelbtas septyneriais metais vėliau negu Lietuvoje. Taigi draudimas įsigaliojo tik 1871 m. sausio mėnesį. Bet administracija dar iki tol konfiskudavo latgalių tarme lotyniškais rašmenimis parašytas knygas, nes laikė jas lietuviškomis. Nepadėjo net žinomo mokslininko A. Bilenšteino aiškinimas, jog latgaliečiai nėra lietuviai.¹⁰ Spaudos draudimo laikais išėjo apie 40 pavadinimų leidinių latgalių tarme, 1903 m. pasirodė jų pirmasis nelegalus laikraštis „Zvaigzne“.¹¹ Tai, aišku, kur kas mažiau, palyginus su lietuviškąja raštija. Latgališkas knygas į Daugpilį ir kitas Latgalos vietas vežė lietuvių knygnešiai, o dalį jų spausdino Zavadskių spaustuvė Vilniuje. Remiantis V. Merkio duomenimis, Lietuvoje sulaukytų draudžiamų leidinių latvių kalba (t. y. latgalių tarme lotyniškais rašmenimis) per 4 metus XX a. pradžioje padaugėjo nuo 179 iki

3427.¹² Lietuvių knygnešiai kartais gabendavo tikrai daug latgališkų leidinių. Antai 1901 m. balandžio 5 d. ryšulyje, rastame prie Kretingos (knygnešys pabėgo), buvo 313 knygų, iš kurių net 300 buvo latviškos.¹³ Latgališkus leidinius F. Trasunui dideliais kiekiais vežiojo J. Bieliakas-Bielinis. Lietuvių knygnešiai vežė į Latviją ir socialdemokratinę literatūrą. Kontrafakcijas aktyviai platino patys latgaliai.¹⁴ Prie lietuviškų knygų platinimo latviai prisidėjo mažiau. Tiesa, „Aušrą“ Žemaitijai tiekė Jelgavos knygyno savininkas, latviškų knygų leidėjas H. Alunanas.¹⁵

Latgalius su lietuviais siejo etnokonfesi-nis bendrumas. Peterburgo dvasinėje akademijoje lietuvių ir latgalių klierikai užmezgė kontaktus ir aptarinėjo bendrus reikalus. Francis Trasuns, jau būdamas vikaras Šv. Stanislavo bažnyčioje, apsilankydavo pas kitus latgalius seminaristus. Akademijos inspektorių Pranciškus Karevičius paragino Trasuną mokyti Akademijoje latgalių tarmės, pasisiū-lė tarpininkauti tariantis su Akademijos vadovybe. F. Trasuns atsiminimuose rašė:

Mes su Karevičiumi susitarėme, kad aš dėstysiu Latgalos latvių kalbą du kartus per savaitę be atlyginimo, kad tiktai būtų pasitar-nauta reikalui. Tuo metu tarp lenkų jau buvo įsišaknijusi baimė dėl lietuvių ir latgaliečių tautinių siekių (kurie buvo vadinami lietuviškuoju separatizmu), ir rektorius šį pasiūlymą atmetė (...). Po to mes su Karevičiumi nutarėme, kad man reiktų kreiptis su prašymu į Dvasinės akademijos rektorių ir tuometinį arkidiecezijos administratorių vyskupą Niedzialkovskį. Bet Niedzialkovskis į mano klausimą atsakė prieštaraudamas:

– Argi seminarijoje dėstoma lenkų kalba?

– Oficialiai tai ne, – aš jam atsakiau, – bet faktiškai ji dėstoma, prisidengus homiletikos vardu.

– Tada tegu latviai mokosi lenkiškai! – atkirto Niedzialkovskis.

– Tai lengva pasakyti, bet sunku padaryti, – aš jam atsakiau. – Seminarijos auklėtinius galima lengvai išmokyti tautos kalbos, bet kaip tautą išmokys lietuvių kalbos?

– Prašom man daugiau apie tai nekalbėti! Niekad taip nebus! – Taip baigėsi mūsų pokalbis.¹⁶

Pagaliau, bendradarbiaujant su kitu lietuvių veikėju K. Prapuolenu, 1901 m. buvo gautas leidimas dėstyti latgalių tarmę seminarijoje. F. Trasuns tapo akademijos profesoriumi, parengė latgalių kalbos gramatiką ir skaitinius.

Dalis Latgalos katalikų dvasininkų buvo mokęsi ar dirbę Lietuvoje. Vienas iš tokių buvo O. Punculis, išventintas kunigu Vilniuje 1901 m.¹⁷ Bet net ir etnokonfesiškai susijusių žmonių bendradarbiavimas kartais neužsimegzdavo. 1903 m. buvo įkurta Peterburgo latvių (latgalių) muzikos draugija. Ji išsinuomojo Anglų prospekte namą Nr. 30, už kurį per metus reikėjo mokėti 1200 rublių ir dar 700 rublių už interjero įrengimą. Prieš užimdama tas patalpas, draugija, o ypač jo pirmi-ninkas F. Trasuns, domėjosi, ar negalima būtų kooperuoti su lietuviais ir su kitais latviais, bet atitinkamos pastarųjų organizacijos neparodė jokio susidomėjimo.¹⁸

Daugiausia latviai palaikė ryšius su lietuvių kolonijomis Latvijoje. Remti Rygos lietuvių savitarpio šalpos draugiją vietos latvius

kviatė latvių spauda.¹⁹ 1900 m. Rygos lietuviai kreipėsi į latvių blaivybės draugiją „Auseklis“ prašydami, kad ji savo vardu įteiktų prašymą dėl lietuviško spektaklio parodymo. „Auseklis“ mielai sutiko, bet įteiktą prašymą Rygos valdžia atmetė. Gubernatūroje dirbęs F. Krauklis pasiūlė lietuviams stoti į „Auseklio“ draugiją, kad, sudarydami žymią šios draugijos narių dalį, galėtų pasinaudoti jos įstatų teikiama teise organizuoti renginius visomis kalbomis. Taip buvo padaryta, ir 1900 m. buvo gautas leidimas. Taigi latvių pagalba 1902 m. įvyko antrasis Rygos lietuvių spektaklis – komedija „Dėdė atvažiavo“.²⁰ Rygos lietuvių ir latvių kultūros veikėjų bendradarbiavimas sustiprėjo, vos panaikinus spaudos draudimą. Rygos lietuvių „Žvaigždės“ draugija daug kartų rengė savo spektaklius ir metinius susirinkimus Latvių teatro ir Latvių draugijos salėse.²¹ Be to, į latvių laikraščius paprastai buvo duodami skelbimai apie „Žvaigždės“ renginius.²² Latvių draugijos ir materialiai rėmė „Žvaigždę“.²³ „Žvaigždės“ draugija buvo žymiausia Rygos lietuvių draugija iš veikusiųjų po 1906 m. Pirmasis jos pirmininkas buvo A. Butkis, o nariai – tokie žymūs kultūros veikėjai kaip P. Mašiotas ir M. Šikšnys.²⁴

Sėkmingai bendrą kalbą rasdavo gimnazistai. Mintaujos gimnazijos „Kūdikio“ draugijos nariai gana dažnai dalyvaudavo latvių gimnazistų susirinkimuose, rengdavo bendras akcijas.²⁵ 1899 m. latvių socialdemokratų iniciatyva Liepojoje įvyko bendra latvių ir lietuvių gegužinė.²⁶ Latvių socialdemokratai apskritai propagavo tautų vienybės kovoję prieš carizmą idėją.²⁷ Tiesa, moksleivių organizacijos tarpusavio ryšius dėl slaptumo palaikė tik per savo pirmininkus.²⁸

Filadelfijoje 1906 m. vykusiame JAV lietuvių suvažiavime buvo pareikšta, kad „lietuviai ir latviai, kaip broliškos tautos, nors laike keleto šimtmečių buvo atskirtos viena nuo kitos, dabar nori susijungti po viena autonomiška savivalda“.²⁹ 1905–1907 m. buvo labai siekiama lietuvių ir latvių solidarumo, netgi labiau negu Didžiosios ir Mažosios Lietuvos vienybės. Tikėtasi, kad tai gali būti atsvara lenkų kultūrinei įtakai, kurios buvo kratomasi. Suprantama, kad lietuvių veikėjai iškart pastebėjo, jog lenkai lietuvių ir latvių bendradarbiavimą vertina pavydžiai ir įtariai. Užsimezgę kontaktai ir bendradarbiavimas po 1905 m. revoliucijos jau nebe daug kokybiškai plėtėsi, buvo atsakyta ir valstybinės sąjungos planų, kurie, tiesa, dar iškilo vėliau, Pirmojo pasaulinio karo metais.

Nuorodos:

- ¹ Aušra. 1883. N. 6. P. 177–178.
- ² Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 metų). V., 1987. P. 238.
- ³ Vėbra R. Lietuvių tautinis atgimimas XIX amžiuje. Kaunas, 1992. P. 68.
- ⁴ Vėbra R. Lietuviškos spaudos draudimas 1864–1904 metais. Vilnius, 1996. P. 84.
- ⁵ Nastopka K. Lietuvių ir latvių literatūrų ryšiai. Vilnius, 1971. P. 56.
- ⁶ Merkys V. Knygnešių laikai 1864–1904. V., 1994. P. 144–145; K. Nastopka. Min. veik. P. 54.

- ⁷ Nastopka K. Min. veik. P. 150.
- ⁸ Blanks E. Latviešu tautiska kustība. Rīgā, 1921. Lpp. 132.
- ⁹ Ten pat.
- ¹⁰ Stalšans K. Latviešu un lietviešu austrumu apgabalū liktenī. Chicago, 1958. Lpp. 192.
- ¹¹ Bukšs M. Latgaļu literatūras vēsture. Mūnchen, 1957. Lpp. 150.
- ¹² Merkys V. Min. veik. P. 187.
- ¹³ Merkys V. Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. Vilnius, 1982. P. 196.

¹⁴ Вилкс А. Книгоношество в Латвии до 1917 года // Из истории латвийской книги. Рига, 1988. С. 157.

¹⁵ Ten pat. P. 93.

¹⁶ Bukšs M. Latgaļu atmūda. Idejas un ceļas. München, 1976. Lpp. 135.

¹⁷ Bukšs M. Latgaļu literatūras vēsture. München, 1975. Lpp. 349.

¹⁸ Bukšs M. Latgaļu armūda. Lpp. 160.

¹⁹ Mājas Viesis. 1903. N. 35.

²⁰ Jakavičius L. Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų. Šiauliai, 1939. P. 153.

²¹ Prašymai dėl leidimo rengti visuotinius „Žvaigždės“ draugijos susirinkimus ir kt. // Latvi-

jos CVIA. F. 6596. Ap. 1. B. 9. L. 196, 208; B. 10. L. 178, 187.

²² Ten pat. F. 6595. Ap. 1. B. 9. L. 113, 154.

²³ Ten pat. F. 6595. Ap. 1. B. 9. L. 72.

²⁴ Ten pat. F. 6595. Ap. 1. B. 9. L. 22.

²⁵ Kapsukas V. Raštai. V., 1968. T. 1. P. 399.

²⁶ Bugailiškis P. Joną Biliūną atsiminus (Atsiminimų nuotrupos iš 1895–1903 m.) // MAB. F. 87. B. 120.

²⁷ Bugailiškis P. Gyvenimo vieškeliais. Šiauliai, 1994. P. 92.

²⁸ Rucevičius A. Sunkiaisiais laikais. Tilžė, 1920. P. 23.

²⁹ Motieka E. Didysis Vilniaus Seimas // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 11. V., 1996. P. 316.

LITHUANIAN – LATVIAN COOPERATION IN RESISTANCE TO THE NATIONAL OPPRES- SION IN THE END OF THE 19TH – BEGINING OF THE 20TH CC.

Saulius Pivoras

Summary

This article outlines Lithuanian–Latvian contacts and common measures against the policy of national oppression enacted by the Russian tsar government. It is argued, that a Latvian complex of senior brother was an obstacle for broadening of cooperation. More productive cooperation was achieved between Lithuanian and Lettgalian illegal book-spreaders. Lithuanian

emigree organizations in Latvia were supported by Latvian organizations and common people. Idea of Lithuanian–Latvian unity was more popular than idea of unity between the Russian Lithuanians and the Prussian Lithuanians during the 1905 revolution in Lithuania. Lithuanian–Latvian cooperation wasn't much more qualitatively developed after that.